KULTURMILJÖUTREDNING GOTTSUNDA OCH VALSÄTRA

TYRÉNS

20180305

Uppsala kommun, plan- och byggnadsnämnden. Dnr PBN 2018-002675, 2019-09-05

UPPDRAG:

Planprogram för Gottsunda-området- Kulturmiljöutredning/ 270604

Titel på rapport: Kulturmiljöutredning Gottsunda och Valsätra

Status: Slutrapport / rev 20180305
Datum: 16-12-19

MEDVERKANDE

Beställare: Uppsala kommun
Kontakt: Stadsbyggnadsförvaltningen Örjan Trapp

Konsult: Tyréns AB
Uppdragsansvarig: Anne Philipson Jancke

Författare: Cecilia Pantzar
Martin Lagergren
Anne Philipson Jancke
Elin Sahlin
Natalie Ekström

Tyréns AB

118 86 Stockholm
Besök: Peter Myndes Backe 16
Tel: 010 452 20 00
www.tyrens.se

Säte: Stockholm
Org.Nr: 556194-7986

INNEHÅLL

Inledning	4
Översiktlig historik	5
Delområden	6
Gårdsmiljöer	8
Egnahemsområden	11
Valsätra	13
Stenhammar	21
Gottsunda centrum	29
Skolbyggnader	33
Musikvägen	35
Orkestervägen	41
Kulturhistorisk klassificering	46
Känslighet för förändring	47
Att tänka på vid framtida planering	48
Referenser	49

Tyréns har fått i uppdrag av Uppsala kommun att genomföra en kulturmiljöutredning för Gottsunda och Valsätra. Utredningen belyser områdets utveckling över tid och sätter in det i sitt samhällshistoriska sammanhang. Resultatet ska kunna användas som planeringsstöd med utgångspunkt från identifierade kulturmuiljökvaliteter i områdets fortsatta utveckling

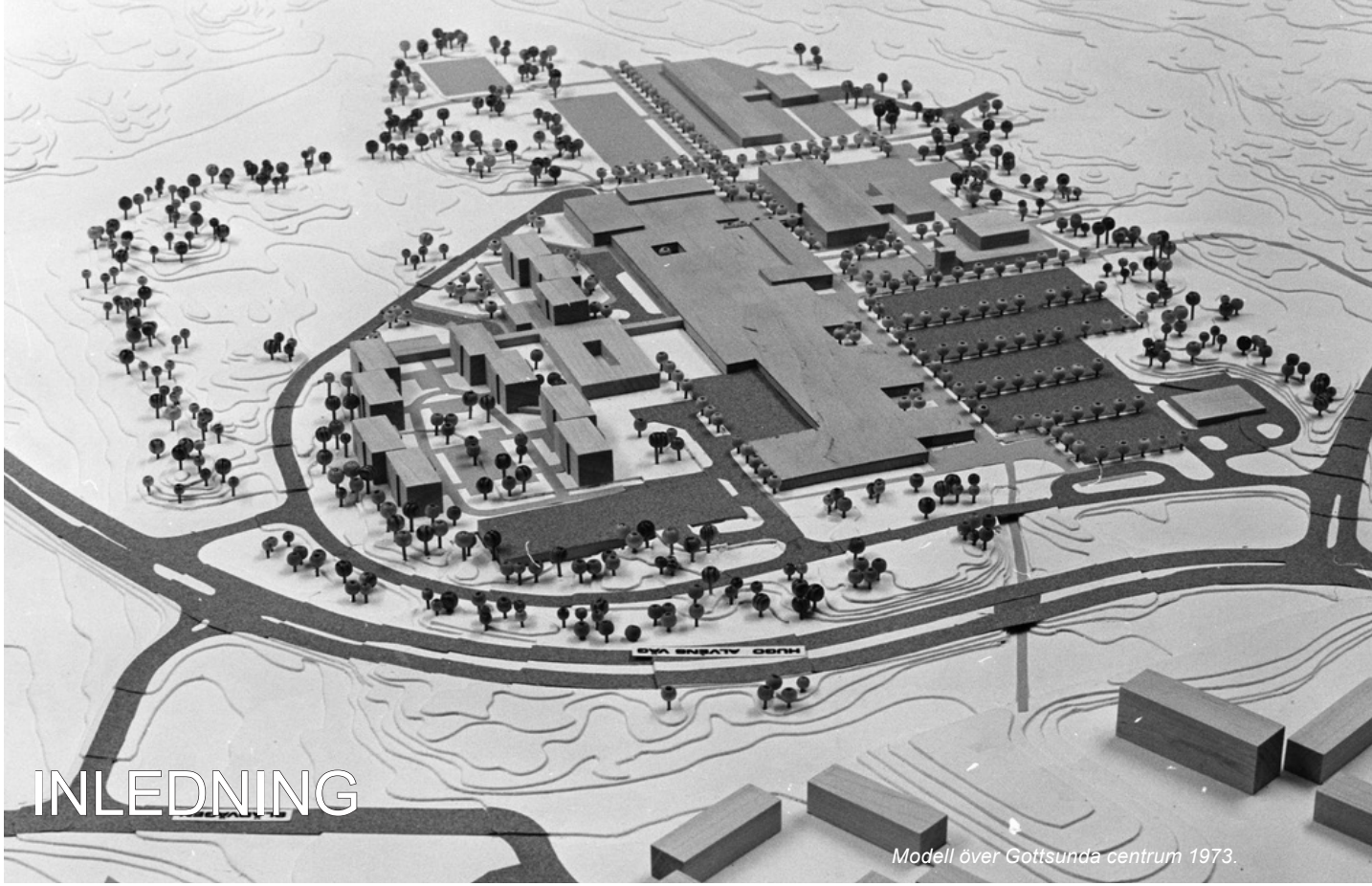
Bakgrund och syfte

Stora delar av Gottsunda och Valsätra byggdes under rekordåren 1965-1974. Nu fyrtio år senare finns behov av både upprustning och förnyelse. Kulturmiljöutredningen syftar till att beskriva och bedöma programområdets kulturhistoriska värden och ska fungera som ett planeringsstöd i den fortsatta utvecklingen av området. Med utgångspunkt från stadsdelarnas samhällshistoriska utveckling och arkitektoniska kvaliteter ges rekommendationer som kan vägleda vid kommande bebyggelsetillskott och förtätningar.

Upplägg

Rapporten inleds med en översiktlig historik där områdets utveckling sätts in i sitt historiska och geografiska sammanhang. Därefter beskrivs stadsdelarnas olika delområden utifrån nuläge och kulturhistoriskt uttryck. För varje delområde har värdebärande karaktärsdrag som är väsentliga för att avläsa och uppleva miljöns historia och utveckling identifierats. De värdebärande karaktärsdragen ska fungera som ett stöd och en vägledning vid en utveckling av området som tar tillvara de kulturhistoriska kvaliteterna och ser kulturmiljön som en resurs i den framtida planeringen av stadsdelarna.

INLEDNING

Modell över Gottsunda centrum 1973.

Utredningsområdet

Stadsdelarna Valsätra och Gottsunda är belägna i Uppsalas sydvästra del och utgör tillsammans med området Sunnersta stadens yttre bebyggda krans åt söder. Valsätra som var först ut att beyggas ligger direkt söder om Vårdsätravägen och villaområdet Norby. Den nya stadsdelen förlades till stor del på tidigare odlingsmark tillhörande Valsätra gård. Gottsunda som breder ut sig söder om Valsätra inramas i väster och söder av den långsträckta öppna Hågadalen. Bebyggelsen är här lokaliserad till ett högländ skogspräglat område som numera utgör gränsen mellan staden och den omgivande landsbygden. Stora delar av landskapet väster om Gottsunda är avsatt som naturreservat, vilket begränsar möjligheterna för staden att breda ut sig ytterligare åt väster. Landskapet väster om Uppsala präglas av sprickdalslandskapets varierande topografi, med höglänta områden som avbryts av långsmala dalgångar, ofta i nodväst-sydöstlig riktning. Markanvändningen består huvudsakligen av odlad mark och bebyggelsebilden präglas av jordbruksbebyggelse.

ÖVERSIKTLIG HISTORIK

Fram till 1800–talets mitt var Uppsala en mindre landsortstad med få industriella inslag. Staden var sedan århundraden en utpräglad lärdomsstad, och universitetet och domkyrkan med sina institutioner och verksamheter hade satt sin tydliga prägel på stadens utveckling. Under slutet av 1800–talet övergick samhället successivt från bondesamhälle till industrisamhälle.

Järnvägens anläggande i slutet av 1800 – talet innebar nya förutsättningar för industrietablering i staden, samtidigt som inflyttningen från landsbygden ökade och med den tillgången på arbetskraft. De nya arbetarna behövde bostäder och Uppsalas utbyggnad tog sin början. Från 1900-talets början har staden sucessivt vuxit ut från stadskärnan och nya områden har inlemmats i stadsväven. Vid den här tiden präglades ännu landskapet i utredningsområdet av jordbruksdriften som var knuten till gårdsmiljöerna Gottsunda och Malma samt utflyttade gårdar som Valsätra och omgivande torpmiljöer. Det glest bebyggda området låg ännu relativt långt från staden.

Det som drev stadsutvecklingen framåt var bostadsbristen och dåliga sanitära förhållanden i arbetarklassens bostäder. En lösning blev egnahemsområdena som en period under mellankrigstiden uppfördes i utkanten av staden, ofta på initiativ från industrier och i anslutning till arbetsplatser.

Under 1920-talet påbörjades utbyggnaden av egnahemsområdet Norby, direkt norr om Valsätra. Bostadsbyggandet intensifierades under 1940-talet till följd av att staten och Uppsala enades om att anlägga en flygflottilj i staden som även innebar ett omedelbart behov av fler bostäder. Under åren 1942-44 fastställdes stadsplaner för flera större bostadsområden i stadens yttre delar, bland annat Eriksberg norr om utredningsområdet.

Småshusbyggandet i Norby avtog på 1950-talet i väntan på kommunalt vatten och återupptogs först i början på 1960-talet i och med att det anslutande Valsätra planlades med småhus som en fortsättning på villaområdet Norby. I takt med att Uppsala växte tilltog behovet av bostäder vilket ledde till att planeringen av Valsätra kom att omfatta både flerfamiljshus och småhus i en ny stadsplan 1965. Planen för Valsätra låg helt i linje med den nationella bostadspolitiken som 1964 tog beslutet att bygga bort landets bostadsbrist och låga boendestandard genom en miljon nya bostäder på tio år.

Valsätra följdes snart av utbyggnaden i den angränsande stadsdelen Gottsunda. Här fanns precis som i Valsätra redan småhusbebyggelse

i form av egnhem och fritidshus att förhålla sig till i planeringen. Stadsplanen för Norra Gottsunda från 1969 innebar nya storskaliga volymer inbäddade i skogen söder om egnahemsområdet.

De områden som nu byggdes ut var till skillnad från tidigare utbyggnadsetapper kuperade markavsnitt. De hade en rikare naturlig grönska som togs tillvara i stadsplanerna. Gatorna var svängda och följsamma mot topografin. Vegetationen var lika betydelsefull som byggnaderna för områdenas karaktär. Inom loppet av 10 år hade den äldre jordbruks- och skogsbygden förvandlats till en modern förort.

En ny stadsdel befolkas

Mest intensiv var utbyggnaden under åren 1967-74, men området fortsatte växa stadigt in på 1980-talet. Uppsalahem stod bakom den inledande produktionen av flerfamiljshus med hyreslägenheter och Anders Diös producerade flertalet självägda villor. Från mitten på 1970-talet byggdes även bostadsrätter av HSB och Riksbyggen. I stadsdelen bor numera omkring 13 000 invånare fördelade på 5000 bostäder.

Gottsunda - Valsätra uppvisar en provkarta på både rekordårens byggande och den efterföljande utvecklingen av bostadsbyggandet som ifrågasatte miljonprogrammets rationella, storskaliga stadsplanering. Från Bandstolens och Stenhammars högresta skivhusområden till Stråkens och Dirigentens varierade bostadskvarter.

I slutet på 1800-talet var området kring Gottsunda fortfarande jordbruksbygd med gårdar i anslutning till odlingsmarken. Norr om Gottsunda gård ligger den utflyttade gården, som kom att kallas Valsätra gård. Häradsekonomiska kartan 1901-1906. Lantmäteriet.

På 1950-talet hade delar av odlingsmarken kring Valsätra och Gottsunda blivit utbyggd med egnahem. Ekonomiska kartan 1952. Lantmäteriet.

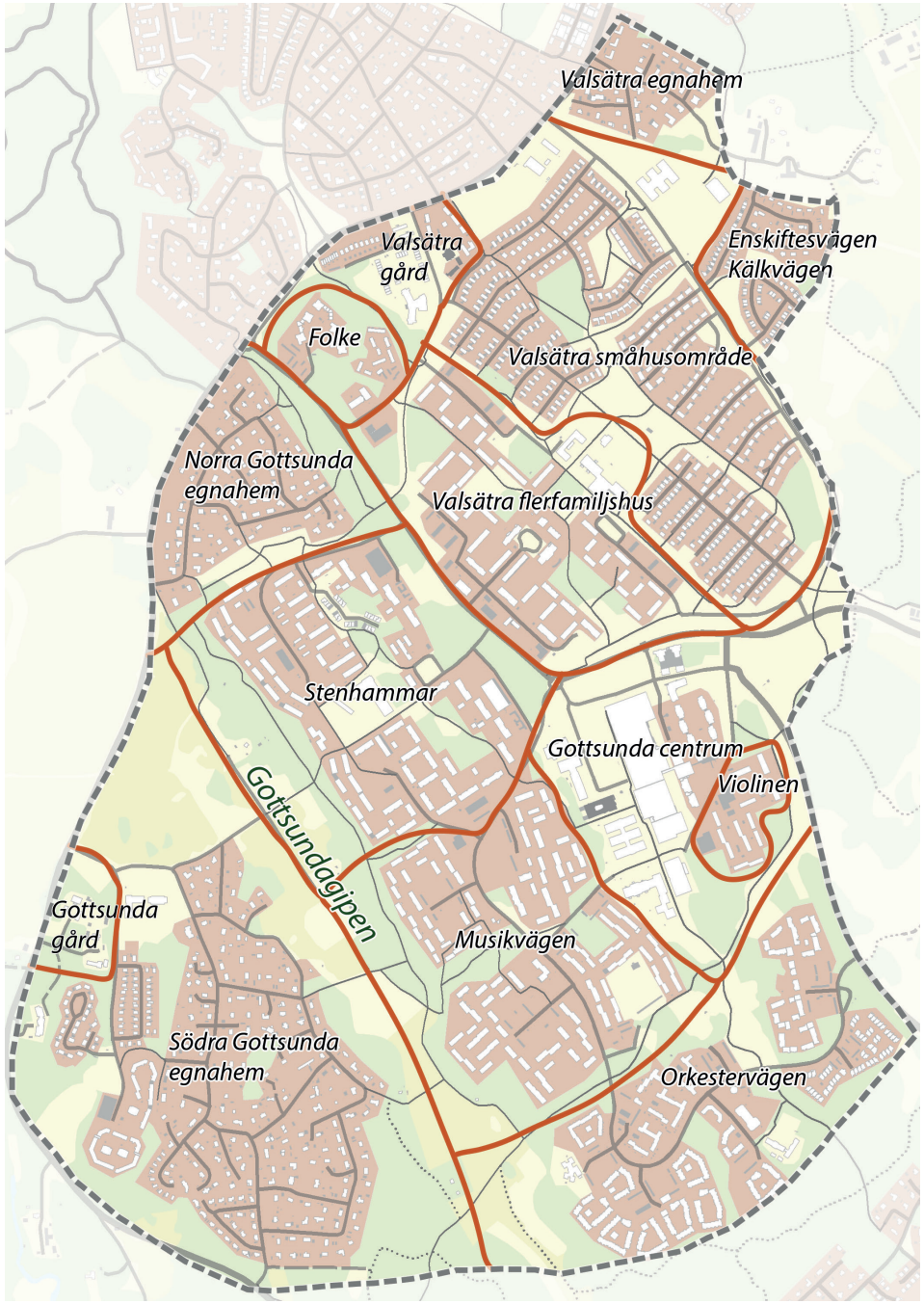
DELOMRÅDEN

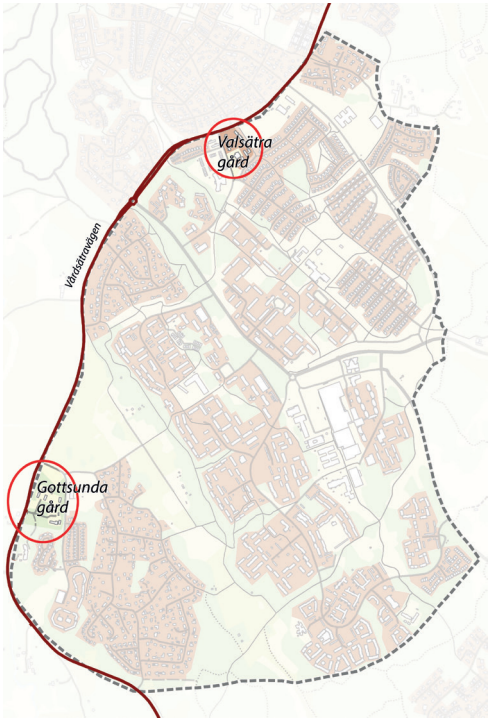
Utredningsområdet har delats in i delområden med utgångspunkt från uttryck och sammanhang. Områdena beskrivs utifrån nuläge, samhällshistoriska uttryck samt värdebärande karaktärer. Här beskrivs också förändringar som skett sedan uppförandet.

Äldre gårdsmiljöer och egnahemsområden beskrivs mer översiktligt då de inte står inför något starkt förändringstryck. Dessa områden bildar en ram till områdets utveckling över tid och belyser utgångspunkten för stadsdelarnas framväxt.

Miljonprogrammets miljöer från 1960-70-talen får en utförligare beskrivning och karakterisering eftersom det är dessa områden som står i fokus för förändringsarbetet. I beskrivningen identifieras för miljöerna värdebärande karaktärsdrag och samhällshistoriska uttryck som är av betydelse för att förstå områdets ursprung och utveckling. Med kunskap om miljöernas kärnvärden finns möjlighet till en utveckling som tar hänsyn till och i vissa fall även förstärker områdets kulturmiljökvaliteter.

I delområdet Esnkiftesvägen/Kälkvägen är majoriteten av bebyggelsen uppförd efter 1990, och behandlas inte i kulturmiljöutredningen.

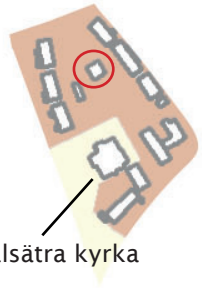

GÅRDSMILJÖER

Valsätra ekonomibyggnad med anslutande radhus

Gottsunda gård ligger avskild från omgivande bebyggelse och gårdsmiljön är tydligt avläsbar

Valsätra gård har inlemmats i en ny bebyggelsemiljö

Gottsunda gård

Gottsunda gårdsmiljö är belägen i anslutning till dess forna odlingsmark invid den gamla landsvägen Nuvarande huvudbyggnad uppfördes 1832. De tillhörande flyglarna som tillkom efter några år har tidstypisk bevarad timmerstomme. Huvudbyggnaden fick dagens utseende vid en ombyggnad i början på 1900-talet med ny förstuga, frontespis och fasadpanel. Den nuvarande gula färgsättningen härrör troligtvis från samma period.

Gottsunda är ett gammalt namn med belägg från 1304 som visar på områdets långa brukningskontinuitet. Gottsunda gård köptes av kronan vid mitten av 1600-talet och omvandlades därefter till säteri.Gården har genom tiderna ägts av släkter som Oxenstierna, Rosenborg och Rabenius. Från 1912 fungerade gårdsmiljön som ålderdomshem i Bondkyrko socken. Samtidigt uppfördes en ny bostad inom gårdsmiljön för jordbrukets nya ägare. Idag inhyser gården Eksätra behandlingshem för ungdomar.

TYRÉNS

Valsätra gård

Valsätra gård tog form i samband med utflyttningen av en gård från Malma by vid laga skifte 1854. Delar av gårdsmiljön finns kvar men är numera integrerad i stadsdelens kvartersstruktur. Från Vårdsätravägen löper rester efter en allé in mot kvarvarande huvudbyggnad och ladugård. Några enstaka fruktträd vittnar om den fruktodling som sträckte sig vidare ner över Folke Bernadotteområdet.

Valsätra kyrka som ligger granne med gårdsmiljön uppfördes av Uppsala baptistförsamling. Den tegelmurade stadsdelskyrkan stod klar 1976 och ritades av Sten Hummel- Gumaelius. Gårdsmiljön förtätades ytterligare med radhuslängor mellan 1986-1988. Radhusen ramar in Valsätra gård och trädgård med radhusens entréer vända mot gården. Ladugårdsbyggnaden fick ny funktion som förskola 1985. Närmast kyrkan finns ytterligare radhus i två våningar med entrésidan vänd mot en mindre grönskande gårdsmiljö mellan kyrkan och radhusen.

Gottsunda gård vid sekelskiftet 1900.

Huvudbyggnad och en av flyglarna på Gottsunda gård.

Sten Hummel-Gumaelius

Karakteristiskt för Gumaelius verk är att han ritade enstaka byggnader, infogade i gamla och nya miljöer. Han stod inte för de storskaliga skapandet utan för en mer återhållsam arkitektur där de gamla skulle leva vidare bredvid det nya för att skapa den kontinuitet och hemkänsla han ansåg vara väsentlig för människors trivsel. Med sin omsorgsfulla arkitektur har han bidragit till att bevara Uppsalas egenart. Han kom att bli en av Uppsalas skickligaste arkitekter under sin verksamma tid. Andra verk av Gumaelius i Uppsala är konstnären Bror Hjorths hus från 1943 samt Eriksbergskyrkan 1960.

Värdebärande karaktärsdrag

Valsätra gårdsmiljö med bevarade grinstolpar, allé och ekonomibyggnad som bidrar till förståelsen för platsens bakgrund som agrar gårdsmiljö.

Valsätra kyrka med sin tidstypiska gestaltning gällande både den sparsmakade bearbetade tegelarkitekturen och den låga volymen.

Gottsunda gårdsmiljö med huvudbyggnad, flyglar och omgivande parkmiljö berättar om tiden som herrgårdsmiljö.

Valsätra gård med mangårdsbyggnad från 1880 har blivit kompletterad med entréparti och veranda med sirliga trädetaljer och snickarglädje. Den tillhörande ladan är byggd på 1860-talet.

Malma plantskola.

Resten av Valsätra gårds allé.

Valsätra kyrka från 1976 i sparsmakad tegelarkitektur med mönstrad fris utmed takfoten. På tidsenligt vis omges kyrkorummet av tillhörande församlingslokaler på tre sidor som öppnar sig med stora fönster ut mot omgivningen. Kyrkan har även ett högrest fristående klocktorn av trä.

Skalmejan och Bernadotte

Vägnamnen i bostadskvarteren väster om Valsätra gård minner om det tidigare Folke Bernadottehemmet. Vårdhemmet uppfördes på marken för gårdens fruktodlingar i början på 1960-talet. Det fungerade som habiliteringscenter för barn och vuxna med fysiska och psykiska funktionsvariationer. Hemmet erbjöd skola, vård och stöd till anhöriga. Bernadottehemmet revs och ersattes av bostäder efter att verksamheten förflyttades till Kungsgärdet 2008.

Redan på 1970-talet uppfördes de första bostäderna i kvarteret. De från början samstämt gröna husen med bruten taksiluett är fortfarande tongivande utmed Bernadottestigen. Dubbelgaragen närmast gatan ramar in den bakomvarade trädgården och de gavelvända husen. Några av husen har kvar sin ursprungliga karaktär. Under 1980-talet utvecklades området med radhusbebyggelse och ett storskaligt äldreboende. Senast är tillskottet av stadsradhus som ersatte Bernadottehemmet.

Värdebärande karaktärsdrag

1970-talets enhetliga bostäder med karakteristisk bruten taksiluett, fasadernas materialkombination och ursprungliga dubbelgarage.

Bernadottehemmet som stod klart 1962. Fotograf Evert Skirgård. Upplandsmuseet.

I läget för det gamla Bernadottehemmet ligger numera moderna stadsradhus.

Radhusen utmed Bernadottestigen med sin brutna siluett har med tiden fått en blandad färgsättning.

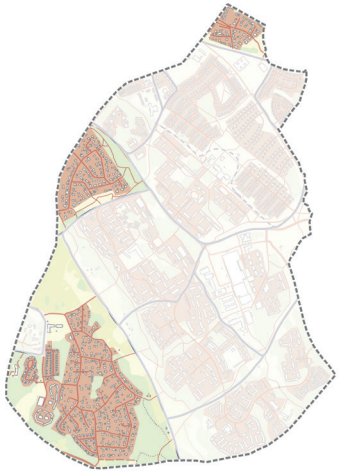
Grönskande förgårdar med inramande garage mot gatan.

Dubbbelgarage och hus med ursprunglig grön färgsättning.

Yngre radhus tar vid utmed Bernadottestigen.

EGNAHEMSOMRÅDEN

Kvarter:
Norra Gottsunda, Södra Gottsunda, Valsätra
Bebyggelsetyp: Villor och småhus

Den första utbyggnaden av bostäder i området tillkom under 1900-talets första hälft, då villaområden uppfördes i anslutning till landsvägen från Uppsala, dagens Vårdsätraväg. Villorna byggdes på odlingsmark tillhörande gårdarna Gottsunda, Valsätra och Malma, och bestod till en början av tidiga egnahemsvillor, men har senare kompletterats med villor från olika tider fram till idag. Området söder om Gottsunda gård bebyggdes inledningsvis med fritidshus. Här finns fortfarande några fina exempel på det tidiga 1900-talets nationalromantiska fritidshus.

Valsätra egnahemsområde

I Valsätra uppfördes ett mindre antal hus i den första egnahemsperioden under tidigt 1900-tal, men området i sin helhet byggdes ut först under senare delen av 1950-talet och början av 1960-talet. Området är placerat på Malma gårds tidigare åker- och ängsmark, och ansluter till egnahemsområdet i Norby väster om Vårdsätravägen. De första villorna placerades längsmed infartsvägen till Malma gård från Vårdsätravägen, och gatunätet i området utgår från den äldre vägsträckningen. Området har sedan

1950-talet förtätats. Tomter har styckats av och nya villor har uppförts under flera årtionden. Bebyggelsen består idag av blandad villabebyggelse från 1910- till 2000-talen. Enstaka villor från den tidigaste egna-hemsperioden i början av 1900-talet finns kvar idag, men många har byggts om eller rivits för att ge plats åt nya, ofta större villor.

Norra Gottsunda egnahemsområde

Det gradvis framvuxna området består av en blandad villabebyggelse som avspeglar 1900-talets villaarkitektur. Här finns exempel från det tidiga 1900- talets nationalromantiska snickarglädje via 1940-talets funktionalistiska putsarkitektur till dagens modernistiska typvillor. Villabeståndet uppvisar en stor variation av fasadmaterial så som träpanel, puts, lertegel och mexisten. Många av villorna har även senare tillägg och förändringar.

Området är planerat med hänsyn till den kuperade terrängen. Det slingrande vägnätet följer topografin. Husen ligger på tilltagna tomter med indrag från det småskaliga gaturummet. Grönskande trädgårdar möter gatan med låga staket och/eller buskar.

Kubistisk villa i Norra Gottsunda.

Nationalromantisk timmerstuga i södra Gottsunda.

Egnahem av 1920-talssnitt i södra Gottsunda.

Tegelvilla av 1950-talstyp i Norra Gottsunda.

Funkisvilla i Norra Gottsunda.

Nationalromantiskt 1910-tals hus i Norra Gottsunda.

Värdebärande karaktärsdrag

Småskaligt terränganpassat vägnät.

Tilltagna lummiga tomter.

Inslag av egnhems- och villabebyggelse från tidigt 1900-tal.

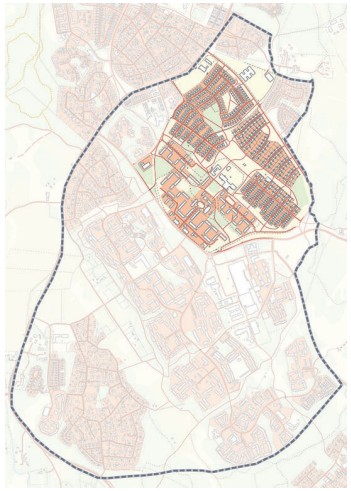
Villabeståndet speglar bostadsarkitekturens utveckling under 1900-talet.

Egnahem

Egnahemsrörelsen bildades i slutet på 1800-talet. Egnahem ansågs vara en del av lösningen på rådande undermåliga bostadsförhållanden och bristen på bostäder samtidigt som det skulle höja moralen hos arbetarna genom flit och arbete i det egna hemmet och trädgården. Tanken var att det även skulle minska inflyttningen till städerna och emigrationen till utlandet. År 1904 röstade riksdagen igenom förslaget om en satsning på lån till egnahemsbyggande på landsbygden, satsningen utvidgades strax därefter till att även gälla bostadslägenheter och egnahem i utkanten av städerna.

Lånen var tillgängliga för de som fick sin huvudsakliga inkomst från arbete utanför hemmet. Egnahemsbyggandet och de boende kom att symbolisera det äkta svenska med den röda stugan och kärnfamiljen i kontrast till städernas trångbodda arbetare på randen till förfall. Det var vanligen namnkunniga arkitekter som stod för ritningarna och ofta planerades hela områden för egnahem. Det fanns ofta bestämmelser om husens utformning och placering på tomten och en tanke om enhetlighet gällande trädplanteringar, plank och staket. Husen var ofta indragna på tomten med 4-6 m för att markera att huset var fristående och gatorna framstod då som gröna stråk. Husens storlek reglerades genom hur stor del av tomten som fick bebyggas. Exempelvis kunde en tomt på 1000 kvm lämpligen bebyggas med max en tiondel av ytan. Det upprättades även mönsterplaner för hur en egnahemsträdgård skulle planeras och anläggas. Odlandet i den egna trädgården var en del i konceptet för egnahem. Det var inte bara ett viktigt tillskott i hushållskassan, det var även nyttigt för kropp och själ.

TYRÉNS

VALSÄTRA

Utbyggnaden av Valsätra inleddes 1961 med villor som en förlängning av egnahemsområdet Norby. Den mer storskaliga planeringen som idag präglar Valsätra tog form genom en ny stadsplan 1965 som innebar både flerfamiljshus och småhusområden. Flerfamiljshusen med en kombination av högre skivhus och lägre lamellhus placerades i skogspartiet med hänsyn till terrängen som en fond till småhusbebyggelsen i den öppna dalgången. Kring den nya stadsdelen anordnades en ringgata med säckgator som anslöt till de respektive bostadskvarteren och torgmiljön vid Bandstolsvägen. Den genomtänkta trafikseparingen innebar att biltrafiken var hänvisad till områdets yttre krans utan möjlighet till genomfart. Vid torgmiljön centralt i det bilfria bostadsområdet placerades skola och lokal service med bland annat butiker och post.

Området har genomgått förändringar som gör att den ursprungliga enhetliga karaktären delvis har gått förlorad. Flera av skivhusen har omgestaltats medan de lägre lamellhusen är mer intakta.

Kvarter:
Garnvindan, Bandstolen, Spinnrocken Linklubban
Bebyggelsetyp: skivhus i sju våningar och lamellhus tre och fyra våningar
Byggår: 1968-1969
Arkitekter: Uppfördes av Uppsala hem efter ritningar av Sven Jonsson (tidigare stadsplanearkitekt i Uppsala).

Valsätras flerfamiljshus

Raden av skivhus utmed Hugo Alfvéns väg är numera tongivande för stadsdelen. Ursprungsplanen för Valsätra innebar endast två högre hus vid torgmiljön i kombination med långsträckta vinkelställda band av lameller i den omgivande skogen. Vid realiseringen av området förenklades planen något. Förändringen var en anpassning till tidens allt mer rationaliserade byggprocess. De långsträckta lamellerna ersattes av mer lättplacerade fristående, korta längor i tre våningar som formerades i u-formade kvarter. Skivhusen vid torget kompletterades med en luftigt placerad skärm av fem skivhus utmed huvudstråket Hugo Alvéns väg.

Tidens terränganpassade planering märks tydligt i bebyggelsens anpassning till den tidigare skogssluttens kuperade terräng med lägre lameller närmast dalgångens grupphusområden och skivhusen på höjdens krön. Den bevarade naturmarken med höga träd flyter in i de öppna gårdsmiljöerna.

Skivhusen med karaktärsgivande utskjutande mittpartier hade ursprungligen ljusa fasader av betongskivor som vilade på sockel av glaserat tegel och avslutades med blåfärgade plåtkrön. Indragna balkonger med ljusa fronter anslöt till fasadernas horisontella fasaduttryck. Några av husen har blivit omgestaltade med fasadputs i rött och vitt och balkongfronter i avvikande grått. Skivhusen söder om Bandstolsvägen är mer intakta med mindre förändringar av balkonger och ljust avfärgad

Skivhusen möter parkeringsytor.

Skogen ligger runt lamellhusknuten.

Tilltagna gröna rum omger bebyggelsen.

krönplåt. Mest påtaglig är 1990-talets omvandling av torgmiljöns ena skivhus till vårdeboende bakom postmodern plåtfasad.

Den centralt placerade torgmiljön var ursprungligen planerad med flera fristående lägre servicelokaler som bland annat inrymde en ICA och en kyrkolokal. Även lamellhusen kring torget inrymde servicelokaler i bottenvåningen. Lamellhusens planstruktur och skala är något mer storskalig i området norr om torget kring Spinnrocksvägen. Röda tegelvolymer ramar in relativt stora trädbevuxna gårdar som öppnar sig mot sparad naturmark. Balkongerna vänder sig mot naturen. Några av husen är relativt orörda med tidstypiska bruna trädetaljer och klinkerklädda entrépartier. Flertalet entréer som ligger i liv med fasaden har fått nya plåtdörrar med utskjutande plåttak.

De mer småskaliga lamellhuskvarteren söder om torget längs med Linrepsvägen uppfördes något senare. De korta tegelvolymerna med artikulerade framskjutande balkonger inramade med råa betonggavlar ger kvarteren en mer intim och uttrycksfull karaktär.

Hela området präglas av den genomtänkta trafikseparingen. Parkering och garage ligger samlade i områdets ytterkant nära ringgatan. Småskaliga gaturum mellan husen är kantade av träd som bildar alléer och gröna stråk genom området. Sparade skogspartier med gång- och cykelvägar binder samman området med omgivande bebyggelse.

Värdebärande karaktärsdrag

Omgivande grönstruktur av bevarad skog.

Trafikseparering med centralt placerade återvändsgator.

Trädkantade gaturum bland annat längs med Bandstolsvägen.

Bilfria gårdar och stor andel grönstruktur

Växelspel mellan höga skivhus och låg lamellhusbebyggelse.

Terränganpassning till den kuperade skogsmarken märks främst i anslutning till lamellhusbebyggelsen.

Öppna gårdsbildningar som öppnar sig mot omgivande naturmark.

Gårdsmiljöer av bevarad naturmark med uppvuxna träd och berg i dagen.

Låg servicebebyggelse framför skivhus vid Hugo Alfvéns väg.

Terränganpassningen märks i gårdsmiljöerna.

Lamellhusen möter naturmark.

Skivhus med förgård längs säckgata vid Hugo Alfvéns väg.

Från smalhus till skivhus

Skivhusens intåg föregicks av en successiv utveckling av allt högre och större bostadshus. Punkthuset med endast ett trapphus gjorde entré på 1940-talet. Nu följde en allmän trend i byggandet med en kombination av lamellhus och punkthus som märks i många svenska stadsdelar från 1940- och 50-talen. Punkthusen varierade i höjd från tre upp till cirka tolv våningar. Lamellhuset var en vidareutveckling av 1930-toch 40-talens smalhus. Precis som smalhusen var lamellhusen in på 1960-talet vanligen i tre eller fyra våningar. Däremot ökade husdjupet vilket gör att lamellhusen kännetecknas av något tjockare byggnadskroppar. Lamellhusen kan också vara betydligt högre och utvecklades så småningom till det som kom att kallas skivhus. Under sent 1950-tal och 1960-talet uppfördes även långsträckta lamellhus på flera hundra meter.

Åren efter 1955 väcktes även intresset för skivhuset, dvs höga lamellhus med två trapphus eller mer. En byggnadstyp som var gångbar i takt med att exploateringen och skalan växte. Dessutom var det höga, slanka skivhuset själva sinnebilden för den internationella modernismen som nu växte sig allt starkare. Med skivhuset kunde visionerna om att bo med fria luften som granne och med omgivande park realiseras. Genom att hustypen tog så lite mark i anspråk kunde grönskan breda ut sig runt byggnaderna.

I tidskriften Arkitektur diskuterades skivhuset intensivt under andra hälften av 1950-talet. De första exemplen i landet var under uppförande (1957-58) och man såg tydliga fördelar med byggnadstypen eftersom det möjliggjorde bättre planlösningar än punkthuset. Men farhågorna var flera. Det ifrågasattes om det var lämpligt för barnfamiljer att bo i höghus. Risken fanns att man tappade de mänskliga proportionerna och att utemiljön skulle bli lidande. Man var också orolig för stadsbilden i stort eftersom det hittills var oprövat med så stora byggnadsvolymer i landskapet. Debattörer poängterade att det var viktigt att ställa husen luftigt.

Man påvisade också att om hushöjden begränsades till 6-7 våningar kunde trädtoppshöjden och därmed förankringen till marken hållas. Därtill fanns en rad tekniska och ekonomiska frågor som hängde samman med att byggnadstypen var oprövad. Man befarade att man byggde felaktigt tekniskt eftersom erfarenhet saknades. På 1960-talet slog skivhuset igenom på bred front samtidigt som punkthusbyggandet minskade drastiskt. Skivhuset kom att bli sinnebilden för miljonprogrammet och skalan växte jämfört med de relativt modesta exemplen från 1950-talet. I Sverige har skivhus till största delen uppförts med relativt många trapphus. Loftgångar och invändiga korridorer har inte varit lika vanliga som på kontinenten.

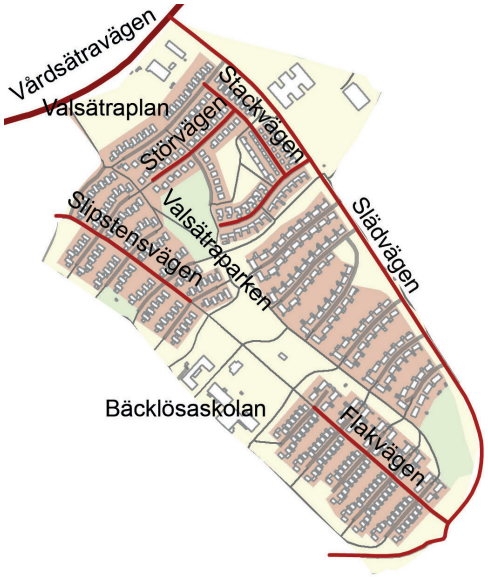
Smalhus i Göteborg ritat av Olof Thunström. Smalhusen fick under 1940-talet konkurrens av bredare lameller som gav utrymme för fler lägenheter. Foto från Arkdes.

I Hageby utanför Norrköping formerades lamellhus av olika höjd med inslag av högre skivhus enligt en generalplan från 1969. Okänd fotograf.

Skivhusen i Eriksberg från slutet på 1950-talet tillhör Sveriges första generation av storskaliga flerfamiljshus. Fotograf Henrik Carlsson 1975. Upplandsmuseet.

Kedjehus i trä vid Slipstensvägen.

Kvarter:
Fyra homogena delområden, men varje gata har ett eget kvartersnamn.
Bebyggelsetyp: Villor och radhus
Stadsplan 1966
Byggår: 1966-1970
Arkitekt/Byggherre: Gösta Wikforss, stadsbyggnadskontoret, Anders Diös m fl.

Valsätra småhusområde

Valsätra småhusområde är en tät väv av rad- och kedjehus som uppfördes mellan 1966-1970. Bebyggelsen planlades på flack tidigare jordbruksmark som till stor del tillhörde den private byggherren Anders Diös AB. Uppsala stad ägde en tredjedel av området. Småhusen tillkom parallellt med det intilliggande flerfamiljsområdet som tog form i skogspartiet. Becklösaskolan placerades centralt mellan hög- och småhusen och blev tillsammans med lokal service hjärtat i den nya stadsdelen. Områdets trafiksystem var tidsenligt planerat med en yttre ringväg och anslutande säckgator som förhindrade genomfartstrafik. Det kombinerades med ett finmaskigt nät av cykel- och gångvägar inom området.

Öster om småhusområdet mot Ulltuna lantbruksskola lämnades ett brett grönstråk som band samman Stadsskogen i norr med Gottsunda och Vårdsätra skog i söder.

Bostadsområdet Vivalla i Örebro med tät småhusbebyggelse när det byggdes i slutet av 1960-talet.

Gårdsmiljö i Vivalla1968.

Miljonprogrammets småhus

Miljonprogrammet var mer än bara lamellhus. Det tillhörande småhusbyggandet ökade alltmer i slutet av 1960-talet. Sammanlagt var en tredejdel av rekordårens 1,4 miljoner bostäder just småhus. Småhusen placerades ofta i stadens periferi och utgjorde stora områden som hängde samman, vilket möjliggjorde massproduktion på ett ekonomiskt sätt. I linje med det rationella byggandet förlades ofta de stora småhusområdena på tidigare åkermark utanför stadskärnorna. Områdenas perifera placering på asvtånd från handelscentrum och service medförde ett ökat bilberoende. För att kunna freda gång- och cykeltrafikanter från den tilltagande trafiken introducerades trafikseparering. Det innebar att man skulle kunna ta sig till grönområden, skolor och lekplatser utan att behöva korsa bilvägar. Småhusen placerades utmed korta återvändsgator kopplade till en större trafikled, s.k. säckgator. Bilen fick en självklar plats på framsidan mot gatan med friliggande eller sammanbyggda garage och carportar. Husen låg indragna på tomten med småskalig trädgård på både fram- och baksidan. De nätta tomterna kompenserades ofta med generösa grönområden av sparad naturmark för gemensam rekreation.

Småhusens utformning

Rekordårens småhus kan delas i två huvudkategorier gruppbyggda och styckebyggda hus. De gruppbyggda husen uppfördes vanligen av en byggherre för att sedan säljas till privatpersoner medan de styckebyggda småhusen var beställda av privatpersoner för eget bruk och uppförda av lokala byggare. Endast tio procent uppfördes av allmännyttan för uthyrning. Merparten av alla småhus var kataloghus framtagna av privata typhusfabrikanter. Majoriteten var friliggande medan övriga hustyper i form av radhus, kedjehus, parhus eller atriumhus utgjorde omkring trettio procent. Rekordårens intensiva småhusbyggande var kopplat till tidens alltmer rationella och därmed även mindre kostsamma byggmetoder med en hög grad av prefabricering. 1950-talets lekfulla formrika arkitektur ersattes av seriproducerade hus i enkla repeterande volymer med flacka tak och fasader där det nyintroducerade mexiteglet kombinerades med träpanel. Den platsgjutna källaren ersattes vanligen av gjuten bottenplatta. Under 1970-talet tilltog husens storlek som skräddarsyddes med hänsyn till nya låneregler. Typhusen från tiden känns igen på sadeltaken med stora takfall, indragen joddlarbalkong i gavelpartiet och fasader med en kombination av tegel och träpanel.

Trädgården

De källarlösa husen gav nya möjligheter att låta inne- och utemiljön smälta samman, ofta med utgång från kök eller vardagsrum. Garagen kunde fungera som insynsskydd och lä som passade bra för uteplatsen. Trädgårdens form följde husens rätvinkliga form och skulle vara lättskött och inbjuda till lek och samvaro. Rabatter och planteringsytor förlades ofta inramade med gräsmatta i mitten. I rabatterna skulle det gärna finnas kontrasterande färger, som buskar med ovanlig grenfärg, rödbladiga och gulbladiga buskar. Vintergröna växter som rododendron och barrväxter kunde fylla större ytor utan att vara för skötselkrävade.

Kedjehus i mexitegel och trä vid Slipstens- och Stackmästarvägen.

Bilplats i carport direkt invid huset.

Svagt böjt radhus i mexitegel utmed Hösträngsvägen.

I norra delen dominerar de färgglada kedjehusen med svag taklutning och fasader i en mix av mexitegel och träpanel. Bilen har enligt tidens ideal en framskjuten placering.

Rader av småhus

Det täta småhusområdet ligger samlat innanför den yttre ringvägen Vårdsätravägen och Slädvägen. Bebyggelsen bildar fyra huvudgrupper kring ett långsträckt grönt stråk som öppnar sig kring Valsätraparken och Bäcklösaskolan. Här samspelar skolans idrottsplats och bollplan med parkens aktivitetsytor och pulkabacke. Ett nät av gång- och cykelbanor förbinder bostäderna med parken och skolan medan biltrafiken är begränsad till kvarterens säckgator. Gatorna är relativt smala och bidrar med sina alléer och trädgårdarnas grönska till intima gaturum.

Merparten av områdets bebyggelse består av kedje- och radhus. De friliggande villorna är främst knutna till områdets sydöstra del. Nationellt dominerades småhusbyggandet däremot av de friliggande husen som uppgick till omkring sjuttio procent av husproduktionen.

Området har trots det stora antalet hustyper en sammanhållen karaktär när det gäller bebyggelseskala och struktur. Alla områden förenas av att husen ligger med indrag från gatan som ger trädgårdar både på fram- och baksidan. Gårdsmiljöerna bildar gröna stråk mellan husraderna utan tydliga tomtgränser. De småskaliga gaturummen har en grön karaktär med säckgator som gör att samtliga kvarter får en visuell koppling till de omgivande grönstråken.

Stackvägen

I områdets nordöstra del, invid idrottsplatsen Valsätraplan, finns fem olika hustyper varav två är friliggande. Kedjehusen i två olika utföranden är kvadratiska respektive rektangulära till sin utformning med flacka tak. Fasaderna är tidstypiskt utformade i en kombination av mexitegel och trä samt helt i trä. Radhusen finns i två varianter med fasader i meixtegel varav den ena är utformad med sadeltak och den andra med platt tak. Den sistnämnda är en långsträckt svagt böjd länga i ljus mexitegel som organiskt följer gaturummet längs Hösträngsvägen.

Slipstensvägen

I nordvästra delen längs med Slipstensvägen återkommer de rektangulära kedjehusen med flacka tak och gavelsidor av mexitegel samt en variant helt i trä.

Flakvägen och Slädvägen

I södra och sydöstra delen längs med Flakvägen och Slädvägen med sina många säckgator finns både kedjehus och friliggande villor. Husen längs med Flakvägen karakteriseras av sin höjd med branta sadeltak, gavlarna är vända utmed gatan. Den andra hustypen är låga, långsträckta tegelvillor med flackare takform och fönsterinramningar av vit panel.

Norra delens kubiska trävillor vid Störvägen.

Södra delens friliggande tegelvillor vid Slädvägen.

Kedjehus i tegel och trä med sadeltak.

I området finns tre exempel på friliggande villor av skiftande karaktär. De kubiska trävillorna utmed Stackvägen, mexitegelvillorna utmed Störvägen och det stora området med långsträckta tegelvillor i söder. Friliggande hus förekommer främst i södra delen men inslag finns även utmed Stack- och Störvägen i norr.

Värdebärande karaktärsdrag

Tättbebyggt grupphusområde med fyra tydliga delområden planerade kring ett centralt grönt stråk med en samlande parkmiljö.

Sammanhållen välbevarad småhusbebyggelse med tidstypiska former och material som speglar rekordårens variation av typhus.

Omgivande grönstruktur med uppvuxna träd som bildar gröna zoner kring området och mellan delområdena.

Trafiksystem med tydlig trafikseparering genom yttre ringväg och säckgator.

Ett finmaskigt nät av gång- och cykelstråk.

Småskaliga gaturum med trottoarer och trädgårdar som ger en grön karaktär.

Tilltagna gröna lummiga gårdsmiljöer mellan husraderna utan tydliga tomtgränser.

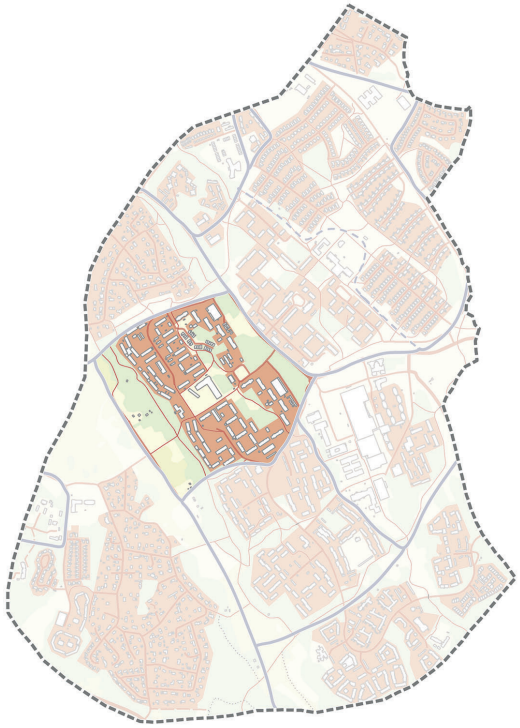

Friliggande hus i mexitegel och trä med sadeltak.

Radhus i mexitegel och trä med sadeltak skymtar bakom gatunära garaglänga.

TYRÉNS

STENHAMMAR

Höghusområdet Stenhammar växte fram i det obebyggda skogsområdet mellan egnhemsområdet Norra Gottsunda och det nu i hög grad till villor omvandlade fritidshusområdet i söder. Stadsplanen från 1969 innebar en blandning av höga skivhus, lägre lamellhus och radhus. De högre husen samlades längs det nya huvudstråket Hugo Alfvéns väg närmast Valsätra. Därefter följde avtagande hushöjder med allt friare gruppering västerut mot den lägre dalgången Gottsundagipen. I mötet med dalgången lämnades ett grönt bälte som ramar in den nya bebyggelsen. Skogskänslan är närvarande även inom området som sparad naturmark med höga tallar på gårdar och mellan kvarteren. Tidens trafikseparerade planering märks i områdets bilfria innergårdar och finmaskiga nät av gång- och cykelstråk som både förbinder gårdsmiljöerna internt och Gottsunda med anslutande centrumanläggning och Valsätra.

Bostadsenklaverna nås via säckgator som ansluter till matargatan Hugo Alvéns väg som förbinder Gottsunda och Valsätra med det omgivande vägnätet. Parkeringsytor och parkeringsdäck ligger kopplade till matargatan och säckgator.

Närmast gatan ligger parkering och parkeringsdäck i rå betong.

Låga garagelängor för 1970-talets bilstorlek återkommer i området.

Lamellhus i tre våningar grupperade mellan skivhus och radhus.

Lägre radhusbebyggelse närmast dalgången.

Egnahemsområdet Norra Gottsunda avlöser norrut.

Upphöjda parkeringsdäck återkommer i området.

Kvarter:
Rangström, Blomdahl
Bebyggelsetyp: Skivhus
Byggår: 1970-74
Arkitekt: Sven Jonsson
Byggherre: Uppsalahem

Skivhusen

Skivhusen utmed Hugo Alfvéns väg bildar en sammanhängande front som kännetecknar 1970-talets nya Gottsundasiluett. Inflyttningsbroschyrerna lockade med vacker natur, trafiksäker närmiljö, balkonger till alla, moderna toalettinredningar, barnsäkra vägguttag och parkeringsplatser. Under 1972-1974 flyttade ca 1450 familjer in i de moderna lägenheterna. Hälften av lägenheterna var trerummare som tillhörde miljonprogrammets vanligaste lägenhetstyp. De högresta sjuvåningshusen är formgivna i tidstypisk färgskala med gula uppåtsträvande tegelfasader vars riktning förstärks av horisontellt verkande bruna plåtband som markerar fönster och balkonger. En del av skivhusen varieras med indragna mittpartier och artikulerade risaliter. Skivhusens förskjutna placering ger de långsträckta volymerna rymd. I det tilltagna indraget från vägrummet inramas skivhusen av den naturliga grönskan som bildar en skärm mellan väg och bostäder. Närmast husen koncentreras angöringsytor och parkering för biltrafiken. Den inbäddande grönskan fortsätter in i de spatiösa gårdsmiljöerna med sparad naturmark, uppvuxna träd och berg i dagen. De höga husen formerar tillsammans med de angränsade lägre lamellhusen i väster en sammanhängande luftig gårdsmiljö. Skivhusen är i hög grad oförändrade exteriört. Fasaderna har fått en markerad avslutning i brun plåt som bryter av tegelfasadernas vertikala tegelband.

De luftigt placerade skivhusen omges av kuperade grönskande gårdar.

Värdebärande karaktärsdrag

Helhetsmiljö med tydlig funktions- och trafikseparering.

Storskalig, uttrycksfull och repeterande arkitektur.

Effektfullt monumental och rytmiskt placerad skivhusbebyggelse.

Skivhus och grönska bildar en karaktärsskapande skärm mot stadsdelarnas centrala gatustråk Hugo Alvéns väg.

Finmaskigt internt nät av tydliga gångstråk.

Storskaliga gårdsmiljöer med bevarad naturmark, uppvuxna träd och berg i dagen.

Vy från Hugo Alfvéns väg över de nyligen uppförda skivhusen, tagen någon gång i början på 1970-talet. Fotograf Ingemar Ehlin. Upplandsmuseet.

Parkeringsytor ligger samlade framför skivhusen invid Hugu Alvéns väg.

Det luftigt placerade skivhusen omges av uppvuxna träd.